

SUBJEKTO HUMANISTINĖS-VERTYBINĖS POZICIJOS REALIZAVIMAS ERICH'Ų FROMM'Ų FILOSOFIJOJE

Matas Bytautas

Vytauto Didžiojo universitetas, Filosofijos ir socialinės kritikos katedra
V. Putvinskio g. 23-604, LT-44243 Kaunas, Lietuva
Elektroninis paštas: matasbytautas@gmail.com

Pateikta: 2018 m. gruodžio 22d.; parengta spausdinti: 2019 m. gegužės 15 d.

DOI: 10.13165/SMS-18-10-2-03

Santrauka. Straipsnyje analizuojama Erich'o Fromm'o suformuota produktyvus charakterio struktūra, kuri yra ir humanistinės vertybės išreiškimo sąlyga. Ši charakterio struktūra analizuojama kaip tam tikras atskaitos taškas, kuriuo būtų galima vertinti naujų technologijų formuojamą realybę.

Tokio tipo analizės pasirinkimas susijęs su tuo, kad naujoji technologinė realybė sparčiai kinta kokybiškai. Todėl kyla klausimas, ar įmanoma suformuoti tokį jos kritinio vertinimo atskaitos tašką, kuris, viena vertus, tarnautų humanistiniams tikslams, kita vertus, leistų vertinti įvykusius technologijų kokybinius pokyčius.

Taip pat pateikiama E. Fromm'o suformuoto produktyvus charakterio įpraktinimo kritika ir tolesnės šios temos nagrinėjimo galimos perspektyvos.

Reikšminiai žodžiai: humanizmas, charakteris, socialinės technologijos, vertybė.

Įvadas

Sparčiai vystantis technologijoms ir jas integruojant į socialinę terpę, XXI amžiuje susiformavo naujo tipo informacinių technologijų generuojama realybė – virtualus pasaulis. Viena vertus, ji turi daug privalumų (informacinis prieinamumas, spartus įvairių procesų koordinavimas, nauja darbo, saviraiškos ir bendravimo/bendradarbiavimo erdvė), antra vertus, ji kelia daug problemų: naujos propagandos galimybės, informacijos perteklius, priklausomybė nuo socialinių tinklų, abejotina privačių duomenų apsauga ir kt.

Skirtingai nei iki tol buvę sukurti žmonijos techniniai įrenginiai, ji priklauso kitiškai nei įprasta fizinė realybė plotmei. Joje procesų tėkmės greitis, specifika, galimybės ir poveikiai skiriasi nuo prieš tai buvusių technologinių procesų raiškos. Be to, ji nepaprastai sparčiai atsinaujina kokybiškai. Dar visai neseniai interneto pasaulis eiliniam žmogui buvo tik pramogų erdvė (žaidimai, bendravimo svetainės, dienoraščiai), o dabar net ir eilinio žmogaus gyvenimas be interneto tapo sunkiai įsivaizduojamas (ryšiai su socialinėmis institucijomis, finansiniai atsiskaitymai, pajamų deklaravimas ir kt.). Vis dažniau kalbama net apie kvantinio kompiuterio sukūrimą ir jo implantaciją į žmogaus kūną, apie kitas kol kas dar fantastiškai atrodančias technologijas.

Visa tai verčia klausti, ar ankstesnė, nukreipta į įvairius žmogų dehumanizuojančius aspektus, technikos kritika yra pakankama tam, kad ja remiantis būtų galima kritiškai vertinti ir naują technologinę realybę. Dažnas atsakymas į šį klausimą yra lyg ir logiškas – nepakankama. Manoma, kad būtina išanalizuoti visas naujas aplinkybes ir šios analizės pagrindu sukurti visiškai naują atskaitos tašką, kuriuo remiantis būtų galima vertinti ir visiškai naujas žmogaus buvimo fizinėje bei virtualioje realybėje sąlygas.

Bet taip sprendžiant šią problemą rizikuojama, kad yra didelė tikimybė, jog toks atskaitos taškas bus trumpalaikis, kad, gal net nespėjus jį visiškai suformuluoti, jis taps jau pasenusiu. Todėl pirmiausiai reikėtų išsiaiškinti, kas vertybiniu, humanistiniu požiūriu toje itin sparčioje technologijų kaitoje yra bent sąlyginai stabilu, kas gali išlikti net sunkiai įsivaizduojamose ateities technologijose. O tam pravartu atsigręžti bent į netolimą praeitį, išgirsti, ką apie technologijų raidą sakė ir rašė žymiausi mąstytojai.

Vienas iš jų yra Erich'as Fromm'as. Humanistinių vertybių įpraktinimo subjekte modelį šis autorius kūrė jungdamas prigimtines žmogaus savybes su socialiniu kontekstu. Tai jam leido humanistinių vertybinių pozicijų neatsieti nuo socialinio gyvenimo realijų (ekonomikos, politikos, kultūros, pagaliau, technologijų skvarbos į žmogišką būtį), ką ignoravo į žmogaus vidinį gyvenimą orientuotos tokios teorijos, kaip psichanalizė, budizmas, įvairios dvasinės mokyklos ir t. t. Kita vertus, tai jam leido analizuoti įvairius socialinio gyvenimo aspektus neatsietai nuo žmogaus temperamento, psichikos raiškos dėsningumą, pašąmoninių turinių ir t. t., ką dažnai ignoruoja net ir į humanizmą orientuotos įvairios socialinės teorijos. Be to, kas yra labai svarbu, visa tai E. Fromm'as siejo su konkrečia žmogaus gyvenimo praktika, net ir sparčios technologijų kaitos akivaizdoje svarbiausiu veiksmu, formuojant humanistinę-vertybinę poziciją, jis laikė esant produktyvią žmogaus charakterio struktūrą.

Būtent E. Fromm'o pasiūlytas produktyvus žmogaus charakterio modelis, mūsų manymu, ir yra tas sąlyginai stabilus „atskaitos taškas“, kuris leidžia humanistiniu po-

žiūriu vertinti naujas ir naujausias socialines technologijas, darančias reikšmingą įtaką jau ir nūdieniam žmogaus bei visuomenės gyvenimui.

Straipsnio tikslas – glaustai (dėl ribotos straipsnio apimties) išanalizuoti E. Fromm`o teiktą humanistinės-vertybinės pozicijos realizavimo subjekte modelį, kurį E. Fromm`as konstravo kaip produktyvią žmogaus charakterio struktūrą, ir jį kritiškai įvertinti naujausių technologijų akivaizdoje.

Siekiant šio tikslo, analizuojami tiek paties E. Fromm`o tekstai, tiek juos vertinančios kitų autorių filosofinės mintys.

E. Fromm`o produktyvaus charakterio kaip humanistinės-vertybinės pozicijos samprata

Socialinis filosofas ir psichoanalitikas E. Fromm`as humanistinę-vertybinę poziciją apibūdina kaip nuostatą: vertinga ir gera yra visa tai, kas tarnauja didesniai specifinių žmogaus gebėjimų vystymui ir gyvenimo pratęsimui, o negatyvu ir bloga yra tai, kas slopina gyvenimą ir paralyžiuoja žmogaus veiklą¹. „Humanistiniu požiūriu nėra nieko aukščiau ir didingiau už žmogaus egzistenciją“, – teigia jis². Šios pozicijos praktinę išraišką subjekte jis regi kaip tam tikrą charakterio struktūrą ir teigia, kad ne atskiros dorybės ar ydos, o dorovingas ar ydingas charakteris yra tikrasis etinio tyrimo objektas³, taip pat tai, kad tikrasis dorybės šaltinis esąs produktyvus charakteris⁴.

L. Jekentaitė atkreipia dėmesį, kad E. Fromm`o charakterio sampratą, kurios pamatą sudaro tam tikra orientacija, galima pavadinti ir individualia vertybių hierarchija⁵. Toks vertybių susiejimas su žmogaus konkrečia charakterio struktūra rodo, kad norima įgyvendinti vertybė žmoguje gali reikštis dvejopu būdu. Vertybės gali būti siekinys, bet jeigu jos nėra charakterio struktūroje, tai toks žmogus rizikuoja negebėti „būti“ (pagal E. Fromm`o „turėjimo“ ir „buvimo“ sampratą) tų vertybių sferoje, nes jų neatitinkanti charakterio struktūra formuos kitokį buvimo būdą. Antru atveju, jeigu siekiamos vertybės atitinka charakterio struktūrą, tokio žmogaus „buvimas“ atitiks jo vertybinę sampratą.

Šis momentas yra labai svarbus, nes humanistinių vertybių įpraktinimo aspekto ignoravimas neleistų susidaryti aiškesnio vaizdo, ko reikia tam, kad būtų įmanoma suformuoti humanistinį atskaitos tašką naujai technologinei realybei vertinti.

Analizuodamas žmogaus charakterio susiformavimo sąlygas, iš S. Freude`o psichoanalitinės teorijos E. Fromm`as perėmė iracionalių pasąmonės jėgų, kurios reiškiasi žmogaus charakteryje, sampratą. Bet jis manė, kad visuomeninius procesus S. Freude`as suvokė ganėtinai naiviai<sup>6</sup>, todėl iš K. Marx`o perėmė požiūrį, kad žmogaus gyvenimą

1 Fromm, E. *Revoliucija nadezdi, izbavlenie ot iluzij* The Revolution of Hope, Beyond the Chains of Illusion. Moskva: Aires pres, 2005, p. 106.

2 Fromm, E. *Žmogus sau*. Kaunas: Verba vera, 2008, p. 23.

3 Fromm, E. *Pabėgimas iš laisvės*. Kaunas: Verba vera, 2008, p. 44.

4 Fromm, E., *Supra* note 2. p.16.

5 Jekentaitė, L. „E. Fromo „žmogaus sau“ ir jo autentiško gyvenimo visuomenėje samprata. *Problemos. Mokslo darbai*. 1980, T. 25.

6 Fromm, E., *Supra* note 3. p. 21-22.

determinuoja ekonominiai procesai⁷. Šios dvi skirtingos perspektyvos – socialinė aplinka, kurioje yra žmogus, ir žmogaus prigimtis – E. Fromm'o teorijoje tampa tais poliais, kurių sąveikos viduryje formuojasi žmogaus charakteris kaip dinaminė struktūra, kuri gali kisti ir dėl socialinės aplinkos pasikeitimo, ir dėl įgimtų psichikos dinaminių mechanizmų, kaip ir dėl paties žmogaus sąmoningų pastangų keisti savo charakterio orientaciją.

E. Fromm'as pasakojo, kad jaunystėje jį domino individualių ir socialinių fenomenų klausimai, kurių atsakymus jis manė radęs S. Freude'o ir K. Marx'o darbuose. Bet vėliau jis ėmė dvejoti abiejų šių autorių kai kurių teiginių teisingumu, ir tos dvejonės padėjo jam suformuoti savo koncepciją⁸. Ji buvo ne kas kita, kaip kritinė S. Freude'o ir K. Marx'o idėjų sintezė. Joje atsisakoma žmogaus kaip uždaros sistemos idėjos ir formuojamas supratimas, jog žmogaus charakterį lemia ne vien jo instinktų sėkmingas ar nesėkmingas patenkinimas, o ir santykis su pasauliu⁹. Taip pat transformuojama ir socialinės perspektyvos determinavimo idėja, pasak kurios, nors žmogus ir turi tam tikrą gamtinę prigimtį, bet ji yra tiek lanksti, jog būtent socialiniai kultūriniai dariniai visiškai determinuoja jos formą¹⁰. E. Fromm'as neprieštarauja minčiai, kad pagrindinis veiksnys, lemiantis žmogaus gyvenimo būdą ir jo charakterį, yra ekonominiai santykiai, nes žmogus priverstas priimti tas sąlygas, kuriose tenka gyventi¹¹. Bet jis atkreipia dėmesį į tai, kad jeigu žmogus yra verčiamas taikytis prie tokios sistemos, kuri prieštarauja jo prigimčiai, jį gali ištikti psichologiniai sutrikimai, kurie priverčia jį keisti aplinkos sąlygas, nes savo prigimties jis pakeisti negali¹². Žmogaus kaitos plastiškumas nesąs begalinis, nes jei būtų kitaip, nebūtų revoliucijų ir permainų, esama kultūra jas be jokio priešinimosi nuslopintų¹³.

Šis požiūris žmogaus charakterį E. Fromm'ui leido apibūdinti kaip žmogiškosios energijos formą, kuri atsiranda vykstant dinamiškai žmogaus poreikių adaptacijai prie tam tikro gyvenimo būdo tam tikroje visuomenėje¹⁴. Fundamentali charakterio esmė esanti ne vienas kuris nors jo bruožas, o ištisa struktūra, iš kurios kyla daugybė pavienių savybių. Charakterio bruožas dera suprasti kaip šios ypatingos struktūros sindromus¹⁵.

E. Fromm'as šioje struktūroje sąlyginai skiria socialų ir individualų charakterius. Socialiu charakteriu jis vadina tuos asmenybės bruožus, kurie tam tikroje socialinėje grupėje yra bendri visiems tą grupę sudarantiems nariams¹⁶. O individualiu charakteriu jis vadina tai, kuo viena asmenybė toje pačioje kultūroje/grupėje skiriasi nuo kitos¹⁷.

Tokį E. Fromm'o požiūrį L. Jekentaitė kritikuoja teigdama, kad vidinių įgimtų savybių prisitaikymo prie tam tikros aplinkos idėja ignoruoja K. Marx'o mintį, jog

7 Fromm, E., *supra* note 1. p. 246.

8 *Ibid.*, p. 192.

9 Fromm, E., *supra* note 2. p. 69.

10 Berger, P. L., Luckman, T. *Socialinis tikrovės konstravimas*. Vilnius: Pradai, 1999, p. 69.

11 Fromm, E., *supra* note 3. p. 31.

12 Fromm, E., *supra* note 2. p. 33.

13 Fromm, E., *supra* note 1. p. 83.

14 Fromm, E., *supra* note 3. p. 300.

15 Fromm, E., *supra* note 2. p. 70.

16 Fromm, E., *supra* note 3. p. 299.

17 Fromm, E., *supra* note 2. p. 73.

žmogus yra istorijos produktas¹⁸. Mūsų manymu, tokia kritika yra nepagrįsta, nes pats E. Fromm'as teigė, kad žmogaus dinaminė adaptacija prie aplinkos remiasi žmogaus prigimties savybėmis, kurios gali būti arba paveldimos biologiškai, arba atsiradusios istorijos raidoje¹⁹.

Apibūdinęs charakterį kaip dinamiškos adaptacijos pasekmę, kuriai įtakos turi ir individualios žmogaus savybės, ir socialinė aplinka, o taip pat pasiremdamas aukščiau minėta humanistinės-vertybinės pozicijos teorine samprata, E. Fromm'as konstruoja idealaus charakterio tipą, kuris atitiktų tą humanistinę-vertybinę sampratą. Tokį idealų charakterį E. Fromm'as laiko produktyvia orientacija, kuriai esant visų žmogaus gebėjimų auginimas ir vystymasis yra tikslas, kuriam pavaldūs visi kiti veiksmai²⁰. Tokia orientacija skiriasi nuo neproduktyvių charakterio orientacijų. Jas E. Fromm'as įvardina keturias²¹.

Receptinė (priimanti) orientacija. Tai – tokia orientacija, kuomet žmogus mano, kad visokeriopų gėrybių šaltinis yra išorėje, ir kad „vienintelis būdas gauti ko nori – ar tai būtų kažkas materialaus, ar švelnumas, meilė, žinios, malonumas – yra gauti tai iš išorinio pasaulio“.

Eksploatacinė (imanti) orientacija. Ji taip pat yra orientuota į išorę, tik, skirtingai nei receptinėje, žmogus nesitiki nieko gauti iš kitų, todėl siekia savo poreikius patenkinti gudrumu bei jėga. Anot E. Fromm'o, tokia veiklos orientacija yra paplitusi visose žmogiškos veiklos srityse.

Kaupiamoji (taupanti) orientacija. Tai – tokia orientacija, kai žmonės beveik netiki, kad iš išorinio pasaulio jie gali gauti kažką naują; jų saugumas pagrįstas kaupimu ir taupymu, o išlaidavimą jie traktuoja kaip pavojų. Jie apsupa save tarsi apsaugine siena, ir pagrindinis jų tikslas – kuo daugiau atsinešti į savo „tvirtovę“ ir kuo mažiau iš jos išnešti.

Rinkos (mainanti) orientacija. Tai – tokia orientacija, kai žmogus į save žiūri kaip į prekę, o savo vertę supranta kaip mainomąją vertę. Anot E. Fromm'o, norint suprasti šią orientaciją, reikia atsižvelgti į ekonominę rinkos funkciją šiuolaikinėje visuomenėje, kuri yra ne tik analogiška šiai charakterio orientacijai, bet ir yra jos pagrindas bei pagrindinė jos vystymosi šiuolaikiniame žmoguje sąlyga.

Aptaręs neproduktyvius charakterius, E. Fromm'as pateikia ir praktinius būdus, kuriais žmogus galėtų formuoti savo produktyvų charakterį ir taip realizuoti humanistinę-vertybinę poziciją savyje ir per save. Reikiamus atlikti praktinius veiksmus E. Fromm'as skirsto į dvi rūšis: praktikos, kurios skirtos perkeisti pačiame žmoguje glūdinčias produktyvaus charakterio neatitinkančias tendencijas, ir praktikos, kurios skirtos įtvirtinti produktyvų charakterį technologizuotoje socialinėje aplinkoje.

Prie pačiame žmoguje glūdinčių produktyviam charakteriui suformuoti trukdančių tendencijų E. Fromm'as priskiria nesąmoningas iracionalias aistras, kurias apibūdina kaip galingus veiklumo šaltinius, kurie prieštarauja žmogaus protui ir in-

18 Jekentaitė, L., *supra* note 5.

19 Fromm, E., *supra* note 3. p. 322.

20 Fromm, E., *supra* note 2. p. 96.

21 *Ibid.*, p. 74-80.

teresams²². Šių pašamoneje glūdinčių turinių atsiradimo priežastį randa aiškindamas, kaip žmogus įsisąmonina tam tikrus išgyvenimus. Jis teigia, kad išgyvenimas gali būti įsisąmonintas tik su sąlyga, jeigu yra galimybė jį identifikuoti bei palyginti ir apibūdinti vienos ar kitos konceptualios sistemos kategorijos ribose²³.

Tokia kategorijų sistema, kuri lemia įsisąmoninimo principą, yra socialinės evoliucijos produktas ir vystosi kiekvienoje visuomenėje. Tokia sistema, pasak E. Fromm'o, atlieka savotiško filtro rolę, ir išgyvenimas gali būti įsisąmonintas tik perėjęs per tą filtrą. Į šį filtrą, kaip atskiri jo lygmenys, taip pat įeina logika bei nesusijusios su ta logika ir kalba žmogiškos patirtys. Socializacijos metu visuomenė, formuodama žmogui lemiantį jo įsisąmoninimą filtrą, formuoja ir jį patį kartu su visais konkrečiai kultūrai būdingais draudimais, tam tikroms mintims ir jausmams. Tai nulemia ar bent turi įtakos tam, kad žmogus veikiau patirs kokį nors psichosomatinį simptomą, nei įsisąmonins sociumo draudžiamą jausmą (pavyzdžiui, incestą, neapykantą artimiesiems ir pan.). Tokia situacija priveda ne tik prie to, kad filtro neatitinkantys jausmai ir mintys bus išstumti į pašamonę ir taps iracionaliomis jėgomis, bet ir tai, kad toks filtras neleis žmogui regėti viso savęs, įsisąmoninti visų savo sąmonės struktūros dalių ir tapti vientisu. Todėl, pasak E. Fromm'o, siekiant suformuoti produktyvų charakterį, viena iš būtinų sąlygų yra neįsisąmoninto sąmonės turinio pavertimas įsisąmonintu, o tuo pačiu ir nepavaldžių protui iracionalių jėgų pašalinimas.

Tokios transformacijos galimybę E. Fromm'as grindžia S. Freude'o mintimi, kad iš sąmonės išstumtus turinius žmogus yra pajėgus transformuoti, jeigu jam pavyksta juos įsisąmoninti. Greta leidžiančios tą padaryti S. Freude'o pasiūlytos psichoanalizės E. Fromm'as siūlo ir zen budizmo metodus. Jis teigia, kad visiškas žmogaus „prabudimas“, link kurio veda zen praktikos, vartojant psichologijos terminus, gali būti pavaldintas charakterio produktyvios orientacijos pasiekimu.

Tirdamas trukdančias suformuoti produktyvų charakterį socialines sąlygas, E. Fromm'as atkreipia dėmesį į tuos socialinius ir technologinius procesus, kurie prieštarauja pagrindinėms produktyvaus charakterio savybėms. Prie jų jis priskiria naują visiškai mechanizuotos visuomenės tvarką, kurios pagrindinė orientacija yra materialioji gamyba ir vartojimas, ir kurioje žmogus pats virsta gigantiškos mašinos dalimi²⁴, kai asmeninės žmonių charakteristikos suvedamos į kiekybiniam apskaičiavimui galimus dydžius, o tai neatsiejama nuo žmonių deindividualizacijos ir dehumanizacijos proceso²⁵. Pasak E. Fromm'o, išskirtinis vaidmuo šiame procese tenka kompiuteriams: kompiuteriai pateikia žmogui savo sprendimus, o žmogus tampa tik jų vykdytoju. E. Fromm'o nuomone, žmogui tokia situacija yra ne kas kita, kaip kontrolės praradimas. Jis įsitikinęs, kad su kompiuterinėmis technologijomis susijusios dehumanizacijos išvengti galima tik suformavus naują socialinį judėjimą, kuris iškeltų sau tikslą aktyvuoti individą, sugrąžinti visuomeninės sistemos kontrolę žmogui, o tuo pačiu technologijas humanizuoti²⁶.

22 Fromm, E., *supra* note 2., p. 101.

23 Čia ir toliau: Fromm, E. „Psychoanalysis and Zen Buddhism“. In. Suzuki, D. T., Fromm, E., De Martino, E. *Zen Buddhism and Psychoanalysis*. New York: Grove Press, 1963, p. 77-141.

24 Fromm, E. *supra* note 1. p. 23.

25 *Ibid.*, p. 54-55.

26 *Ibid.*, p. 24-26.

Vienu iš tokio judėjimo elementų, pasak E. Fromm'o, galėtų būti neformalios žmonių bendravimo grupės, kuriose žmonės, viena vertus, kultivuotų nevirtotą gyvenimo būdą (knygų ir idėjų aptarimas, muzikiniai vakarai, filmų peržiūros ir pan.), kita vertus, grupių nariai siektų suprasti juos pačius motyvuojančias jėgas, mokytųsi savarankiškai priimti sprendimus, išlikti ramiais ir vadovautis savo jausmais, mintimis. Pasak E. Fromm'o, toks judėjimas suteiktų galimybę individui peržengti savo izoliacijos ribas, o taip pat tarnautų visuomenės perkeitimui²⁷.

E. Fromm'as įsitikinęs, kad kompiuteriai turi tapti tokia funkcinė socialinės sistemos dalimi, kuri būtų orientuota į gyvenimą, kad kompiuteriai būtų tik priemone, padedančia žmogui siekti savo tikslų. O jie, savo ruožtu, turėtų būti grindžiami žiniomis apie žmogaus prigimtį, optimalius jos vystymosi kelius ir poreikius, tarnaujančius tam vystymuisi²⁸. Kitaip sakant, ne žmogus turi tarnauti savo paties sukurto technologijoms, o technologijos turi tarnauti žmogui, jo produktyvaus charakterio kūrimui ir savikūrai, pagaliau humanistiniams tikslams.

Apibendrinant E. Fromm'o siūlomą humanistinės-vertybinės pozicijos realizavimą subjekte, galima teigti, kad tokios realizacijos sąlygą jis regi produktyvaus charakterio struktūroje, kuri aprėpia ir įgimtas žmogaus savybes, ir socialinį kontekstą. Produktyvaus charakterio struktūros dalys – tai savarankiškas mąstymas, aktyvumas, kūrybingumas ir kt. O patį produktyvų charakterį E. Fromm'as apibrėžia kaip tokį, kuris orientuotas į žmogaus tobulėjimą, savo gebėjimų ir galimybių išvystymą. Orientacija produktyviai charakteryje atitinka žmogaus buvimo tikslą, kryptį ir vertę (dominuojančias vertybes), o charakterio struktūros sudedamosios dalys atitinka tas charakterio savybes, kurios leidžia tą orientaciją realizuoti.

Žvelgiant į E. Fromm'o humanistinę-vertybinę poziciją, regime, kad dominuojančių vertybių turinys turi atitikti humanistinę žmogaus orientaciją, o vertybių įgyvendinimo sąlyga turi būti tokios charakterio savybės, kurios leistų asmeniui jomis orientuotis praktiniame gyvenime. Kitaip sakant, humanizmas turi būti įpraktintas. Įpraktintą humanizmą E. Fromm'as supranta kaip konkrečią žmogaus charakterio struktūros raišką gyvenime, o ne kaip kokį nors teorinį (tegl ir humanistinį bei vertybinį) modelį. Ši charakterio struktūra – tai forma, per kurią teka žmogiškoji energija ir kurioje tam tikru būdu susiderina vidinės ir išorinės žmogaus atžvilgiu tendencijos, kurias galima interpretuoti ir kaip tos charakterio struktūros kraštutinius poliūs. Tad žmogus į socialinę aplinką integruojasi ne kaip pasyvi tos aplinkos kopija, o kaip aktyvi ir nedestruktyvi asmenybė, kuri siekia išreikšti save ir realizuoti savo potencialias augimo galimybes.

Mūsų manymu, būtent E. Fromm'o produktyvaus charakterio modelis galėtų būti savotiškas atskaitos taškas technologinei realybei vertinti, nes toks atskaitos taškas yra nepriklausomas nuo technologijų kaitos, jis orientuojasi į vidines žmogaus savybes, menkai priklausančias tiek nuo socialinių santykių, tiek nuo pačių technologijų raidos.

27 Fromm, E., *supra* note 1.,

28 *Ibid.*, p. 115.

Dėl galimybės E. Fromm'o humanistinę-vertybinę poziciją taikyti naujausių technologijų vertinimui

Ką tik išsakytą mintį, kad E. Fromm'o produktyvaus charakterio modelis galėtų būti savotiškas atskaitos taškas technologinei realybei vertinti, kritiškai žvelgiant galima ir kvestionuoti. Nors E. Fromm'as aptaria įvairius humanistinės-vertybinės pozicijos praktinius aspektus ir kritikuoja požiūrį, kuris apsiriboja tik visuomenės procesų kritika²⁹ bei teigia, jog „nepakanka žinoti, kad mūsų žemėlapis neteisingas. Jeigu mes norime eiti ta kryptimi, kuria turime, mums svarbu turėti teisingą žemėlapi³⁰, bet jis nepateikia konkrečių nurodymų, kaip neturinčiam produktyvaus charakterio žmogui save pakeisti ir pasiekti norimą rezultatą. Knygoje „Žmogus sau“, kurioje E. Fromm'as pateikia produktyvaus charakterio modelį, jis rašo: „Daugelis šiandien tikisi, kad psichologinės knygos pateiks jiems instrukcijas, kaip pasiekti „laimę“ ar „dvasinę ramybę“. Šioje knygoje tokių patarimų nėra <...>. Jos tikslas – iškelti klausimą sau pačiam, negu jį nuraminti“³¹. Kitoje knygoje, kurioje yra aptariamas leidžiantis inicijuoti globalias visuomenės permainas humanizmo link socialinis modelis, vėl randame panašius žodžius: „Aš nesiruošiu kalbėti apie įvairius šių tikslų pasiekimo kelius. Tie, kas rimtai žiūri į šitą klausimą, patys juos ras“³².

Tad E. Fromm'o darbuose, kuriuose analizuojamas praktinis humanistinės-vertybinės pozicijos pritaikymas subjekte ir socialiniame pasaulyje, jokių konkrečių būdų, kaip tai galima būtų padaryti, nenurodoma. Tiesa, galima kreiptis į E. Fromm'o išsakytą mintį knygoje „Zen budizmas ir psichoanalizė“, kurioje jis apeliuodamas į S. Freude'ą teigia, kad: „teorija ir praktika – neatskiriamos: pažindamas pats save, žmogus kiekvieną kartą keičiasi“³³. Tai reiškia, kad jau vien suvokimas, kokiu būdu žmogų formuoja socialinė ir technologinė aplinka, kaip ir produktyvaus charakterio struktūros bei su ja susijusių asmenį transformuojančių aspektų suvokimas gali žmogui sukelti norą pačiam pasikeisti, pradėti siekti mąstyti savarankiškai, pagaliau pakeisti esamą situaciją.

Bet toks pasikeitimas yra nepakankamas tam, kad žmogus dinaminėje sąveikoje su aplinka galėtų laikytis humanistinių-vertybinių principų išvengiant automatinių reakcijų, kurios jį įmeta į tokį buvimo būdą, kuris prieštarauja jo vertybinei orientacijai. Budizme toks negebėjimas kintančioje aplinkoje laikytis savo pasirinktos krypties yra išsakomas žodžiais, kad nors ir filosofijos profesoriumi būtum, bet jeigu nemedituosi, tai patekus į atitinkamą situaciją elgsies taip, kaip elgtumeisi visiškai filosofijos nepažįstant³⁴.

29 Čia E. Fromm'as apeliuoja į tokią kritinę visuomenės teoriją, kaip ją savo knygoje „Vienmatis žmogus“ apibūdina Herbert'as Marcuse: „Kritinė visuomenės teorija neturi sąvokų, galinčių nutiesti tiltą per bedugnę, skiriančią dabartį nuo ateities; nieko nežadėdama ir nedemonstruodama sėkmės, ji išlieka negatyvioji. Taigi, ji nori likti ištikima tiems, kurie, neturėdami vilties, atidavė ir atiduoda savo gyvybes Didžiajam Atsisakymui.“ (Marcuse, H. *Vienmatis žmogus*. Vilnius: Kitos knygos, 2014, p. 280-281).

30 Fromm, E., *supra* note 1. p. 47.

31 Fromm, E., *supra* note 2. p. 9.

32 Fromm, E., *supra* note 1. p. 175.

33 Fromm, E., *supra* note 23.

34 Tinley, D. *Shamatha. Osnovi tibetskoji meditacii* [Samatha. Basics of Tibetan meditation]. Sankt Peterburg: Jasnij svet, 1993, p. 7.

Tai reiškia, kad norint „neiškristi“ iš humanistinės-vertybinės pozicijos formuojamų būvimo būdo ribų prieš savo valią, reikia ne tik transformuoti iracionalius sąmoninius tu-tinius, bet ir užsiimti tam tikromis specifinėmis praktikomis, kurios leidžia ne tik turėti teisingą „orientacinį žemėlapi“, bet ir eiti tiesiausiu keliu.

Tačiau gali kilti klausimas, ar ir tokias praktikas reikia įtraukti į humanistinę-vertybinę poziciją, kuria remiantis galėtų būtų vertinama naujoji technologijų formuojama realybė? Vakarų racionaliam protui toks įtraukimas atrodytų esąs neteisėtas. Ir jau vien todėl galima suabejoti E. Fromm`o humanistinės-vertybinės pozicijos įpraktinimo galimybe. Kita vertus, jeigunaująją virtualią realybę priimsime kaip analogišką fizinei (gundo, gąsdina, provokuoja, įtraukia ir pan.), tada gebėjimai toje virtualioje realybėje dirbti ir nebūti įtrauktu, išprovokuotu ar kitaip įmetamu į automatinį reagavimą, yra tiek pat vertingi, kiek ir gebėjimas būti „neišmuštu iš vėžių“ įprastoje fizinėje realybėje. Bet ar tokie gebėjimai išties egzistuoja, o jeigu egzistuoja, tai ar visi žmonės juos turi? Jau dabar kalbama ir rašoma apie besiformuojančią liguistą priklausomybę tai virtualiai realybei – ilgus ir dažnai visiškai beprasmius klaidžiojimus joje pamirštant, kad egzistuoja tikras gyvenimas.

Tad nors E. Fromm`o produktyvaus charakterio modelis ir gali būti atskaitos tašku vertinant naująją technologinę realybę, mūsų manymu, jis yra nepakankamas tam, kad produktyvų charakterį su(si)formavęs žmogus be papildomų dvasinių praktikų sugebėtų jį išsaugoti.

Išvados

Remiantis E. Fromm`o teiktu produktyvaus charakterio modeliu kaip atskaitos tašku, technologinę realybę galima vertinti nepriklausomai nuo jos kismo, nes toks atskaitos taškas susijęs ne tik su įgimtomis ir santykinai stabiliomis žmogaus charakterio savybėmis, bet ir su jų kaita. O tai leidžia per tų žmogaus charakterio savybių prizmę vertinti ir naujas, iki šiol nebūtas technologijas.

Bet tai nereiškia, kad tas modelis savaime leidžia humanistinę-vertybinę poziciją įgyvendinti praktikoje, nes vertybių įpraktinimas yra neatsiejamas nuo subjekto savarankiško savęs transformavimo.

Nežiūrint šio trūkumo, E. Fromm`o produktyvaus charakterio modelis ateityje galėtų tapti tuo orientyru, kuriuo remdamasis subjektas, įgyvendinęs E. Fromm`o aprašytą savęs transformaciją, galėtų tinkamai vertinti ir naujuosius technologinius pokyčius.

Literatūra

Berger, P. L., Luckman, T. *Socialinis tikrovės konstravimas*. Vilnius: Pradai, 1999.

Fromm, E. *Pabėgimas iš laisvės*. Kaunas: Verba vera, 2008.

Fromm, E. *Žmogus sau*. Kaunas: Verba vera, 2008.

Fromm, E. *Revoliucija nadezdi, izbavlenie ot iluzij [The Revoliution of Hope, Beyond the chains of illusion]*. Moskva: Aires pres, 2005.

Fromm, E. „Psychoanalysis and Zen Buddhism“. In. Suzuki, D. T., Fromm,

E., De Martino, E. *Zen Buddhism and Psychoanalysis*. New York: Groove Press, 1963, p. 77-141.

Jekentaitė, L. „E. Fromo „žmogaus sau“ ir jo autentiško gyvenimo visuomenėje samprata. *Problemos.Mokslo darbai*. 1980, T. 25.

Marcuse, H. *Vienmatis žmogus*. Vilnius: Kitos knygos, 2014.

Tinley, D. *Shamatha. Osnovi tibetskoji meditacii* [Samatha. Basics of Tibetan meditation]. Sankt Peterburg: Jasnij svet, 1993.

REALISATION OF THE SUBJECT'S HUMANISTIC - VALUE POSITION IN THE PHILOSOPHY OF ERICH FROMM

Matas Bytautas

Vytautas Magnus University, Lithuania

Summary. *In the 21st century, rapidly developing technologies and their integration into social life have created a new type of reality: virtual reality generated by information technologies. This new technological phenomenon, which differs from the other technical creations produced by humanity, belongs to a different plane to the familiar physical one. We are not talking about a technical product that has acquired a new quality, but about a new layer of reality that has formed in which the speed, features, possibilities and impacts of processes are very different from technological processes in familiar physical reality. This “otherness” implies that earlier technical criticism, which addressed various dehumanising aspects, is not enough to critically evaluate the new technological reality.*

The question therefore arises of whether it is possible to formulate a critical point of reference that serves humanitarian purposes from the one side and allows new qualitative changes to be appreciated from the other.

The structure of productive character, a concept elucidated by Erich Fromm, is analysed to achieve this aim. This concept is a means of expressing humanism as a value, acting as a starting point from which the new technology-formed reality can be assessed.

The structure of productive character reveals to us is that it is the position of classical humanism as value (human purpose is the development of one's potential) and that it combines inner mental qualities with one's social environment without attributing the determining role for any of these aspects.

The opportunity to form this kind of character by Fromm is, first, to do practice in which a person, through awareness, transforms forces that are irrational and have an influence on him or her. The result is that this person is free from the forces that stopped the individual from realising him or herself. Secondly, to transform his or her social life, when, instead of passive existence determined by a mechanised societal order and computers, the person chooses active self-realisation. Special groups of people are helping this shift to happen. When, through these means, a person has finally formed the structure of productive character within him or herself, then the main value and orientation of that individual's life is the further development of their potential – the results of which will be integrated into social life.

Based on this model of productive character as a point of reference, it is possible to assess technological reality independently from its changes. This point of reference is oriented to principles of human development, which is why an assessment of these new technologies is possible.

However, the use of the model of productive character as a reference point for assessing technological reality doesn't mean that the practical realisation of humanism as a value position is possible, because this process is inseparable from a subject's substantive self-transformation.

Keywords: *humanism, character, social technology, value*

Matas Bytautas, Vytauto Didžiojo universiteto Politikos mokslų ir diplomatijos fakulteto Filosofijos ir socialinės kritikos katedros doktorantas. Mokslinių tyrimų kryptys: socialinės technologijos, humanistinės vertybės.

Matas Bytautas, Vytautas Magnus University, Faculty of Political Science and Diplomacy, Department of Social Criticism. Doctoral student. Research interests: social technologies, humanistic values.